

ПРО МОВНУ СИТУАЦІЮ ТА СТАНОВЛЕННЯ МОВНИХ НОРМ У ДИСКУСІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ ТА ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті схарактеризовано мовну дискусію, що відбулася на початку ХХ ст. серед представників наддніпрянської і галицької інтелігенції; описано розуміння учасниками дискусії стану й статусу української мови на різних територіях України; окреслено етапи подальшого становлення мовних норм української мови.

Ключові слова: дискусія, Східна Галичина, Наддніпрянина, мовна норма, кодифікація.

Здатність мови розвиватися є природним способом її соціального існування, вона змінюється, реагуючи на всі зрушення відповідної мовної спільноти, тоді як «дослідження соціальної репрезентації тієї чи іншої мови на різних щаблях її часового розвитку становить один із принципових аспектів історії літературної мови. В центрі уваги історика літературної мови повинна перебувати соціалема цієї мови – історія тих, хто нею розмовляв, писав, читав, хто володів цією мовою» [8, 3].

У зв'язку з цим, об'єктом нашої уваги став так званий «галицький період» розвитку і функціонування української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. Адже феномен західноукраїнського варіанта української мови окресленого періоду, ступінь засвоєння характерної для нього лексики і фразеології в сучасній українській літературній мові залишається однією з край мало опрацьованих проблем.

Зауважимо, що практично до 1870-х рр. галицьких впливів на літературну мову Великої України майже нема, увесь період проходить під знаком засвоєння Галичиною літературної мови Великої України. З цього приводу Ю. Шевельов зазначає: «Переважну частину свого історичного існування Галичина жила в іншому політичному організмі, ніж велика частина решти українських земель. ... У процесі взаємовпливів відмінності з Галичиною вирівнювалися, але ніколи це вирівнювання не доходило до кінця, до цілковитої тотожності» [11, 13]. Однак «Указ царського уряду про заборону друку українських книжок і періодики в межах Російської імперії (1876 р.) змусив перенести майже всю літературно-видавничу (газетно-журнальну) діяльність до Львова, до Галичини взагалі. Аж до 1905 – 1906 рр. літературна мова розвивається переважно на терені Галичини. Це створило передумови для внесення галицьких елементів до літературної мови» [11, 15-16].

В останні десятиріччя XIX ст., у результаті переслідування українства в Росії, центром української науки і культури стає Галичина. У цей період на арену суспільно-політичного та культурного життя краю виходить молода й здібна українська інтелігенція (письменники, публіцисти, філософи, історики, юристи, вчителі, духівництво, актори та ін.), які й започатковують так звану «добу» національно-культурного відродження Галичини.

Кінець XIX ст. – початок XX ст. – це бурхливий і разом з тим дуже плідний період в історії мови, що багатий знаменними подіями, які сприяли розвиткові і зміцненню соціального престижу української мови: від утвердження реформованого в 1893 р. НТШ, що значно активізував видавничу діяльність (видання «Записок», збірників секцій, етнографічних збірників та ін.) до видання першого офіційного українського правопису 1918р.

Загальновідомо, що у період глибоких соціальних змін найбільш інтенсивно й динамічно розвивається словниковий склад мови, реагуючи на все те нове, що виникає як в духовному, так і матеріальному житті суспільства. Зміни, які як засвідчує історія найчастіше відбуваються на зламі століть, знаходять своє відображення в лексиконі та граматиці й призводять до кодифікації мовних норм.

У кінці XIX – на початку XX ст. однією з форм дії суспільства на мову в процесі становлення правописних норм була нормалізаторська діяльність авторитетних у галузі мовознавства осіб, що виявилася у формі дискусії навколо мовних питань. Учасники дискусії відіграли помітну роль у нормалізації української мови, становленні та утвердженні її норм.

На початку XX ст. проблеми творення української літературної мови з Галичини й Буковини знову були перенесені на Наддніпрянську Україну, де розгорнулася дискусія з приводу того, на яку базу має спиратися українська літературна мова – наддніпрянську чи галицьку. Дискусія відбувалася переважно на сторінках періодики і стосувалася мови тієї ж періодичної преси, що виходила на всіх українських землях. У дискусії взяли участь І. Нечуй-Левицький, М. Грушевський, А. Кримський, Є. Пеленський, І. Стешенко, Б. Грінченко, В. Гнатюк, І. Огієнко, В. Чапленко, Б. Дідицький, П. Куліш, М. Левицький, І. Франко, М. Филипович, М. Пачовський, С. Єфремов, В. Сімович, Л. Когут, М. Жученко, О. Лотоцький та ін. У ній шлося про те, що саме взяти в спільноукраїнську літературну мову з західноукраїнської мовно-літературної практики. Одні дискутанти (І. Нечуй-Левицький, А. Кримський) обстоювали думку, що це мають бути окремі лексичні одиниці, інші (М. Пачовський, І. Верхратський, І. Франко та ін.) – наголошували на тому, що практику розвитку української літера-

турної мови у західних землях не можна змарнувати. М. Грушевський з цього приводу писав: «Ігнорувати цю культурну мову, вироблену тяжкою працею кількох поколінь, відкинути, спуститися на дно і пробувати незалежно від тої «галицької» мови творити нову культурну мову з народних українських говорів наддніпрянських чи лівобережних, як деякі хочуть тепер, – це був би вчинок страшенно шкідливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу» [4, 8].

Причиною згаданої дискусії стало тимчасове ослабленням урядових обмежень щодо вживання української мови в Росії, яке діяло з 1905 р. до 1914 р. І. Огієнко з цього приводу зауважує: «...впали нарешті правописні заборони в Великій Україні, накладені ще законом 1876 р. Відразу повстала українська преса й відразу ж запанував фонетичний правопис...» [6, 356]. Згадані обставини сприяли тому, що М. Грушевський переніс свою культурно-освітню діяльність зі Львова до Києва і «...всім своїм науковим авторитетом ударив по київському правопису, запроваджуючи тут правопис галицький» [6, 356]. У цей період продовжує свою діяльність НТШ, швидкими темпами розвивається україномовна масова преса (до середини 1906 р. виникло близько 35 періодичних видань). Проте саме можливість друкувати періодичні видання у Великій Україні гостро розкрила одну з найважливіших проблем, яку висунуло життя на початку ХХ ст., а саме: якою мовою, чи то швидше, за допомогою яких мовних засобів писати тексти публіцистичного характеру. З цього приводу Б. Грінченко зауважував: «мова публіцистична... в нас була зовсім не вироблена» [3, 18]. Традиції газетної мови існували на той час у Галичині, тому редактори газет і журналів, незалежно від особистих симпатій, змушені були використовувати мовний матеріал, напрацьований у західноукраїнських землях. Таке перенесення галицьких мовних елементів у Наддніпрянську пресу особливо гостро поставило питання про унормування правопису, вироблення єдиних норм для всієї України.

І. Нечуй-Левицький у статті «Криве дзеркало української мови» негативно відгукується про видання у Наддніпрянщині українських газет, які, за його словами, «були написані галицькою мовою, неначе їх писали й видавали не українці, а заможні галичани» [5, 9]. Письменник уважав, що галичани руйнують мовні традиції Наддніпрянців, а М. Грушевський нібито «заповзявся нахрапом завести галицьку книжну мову й чудернацький правопис в українському письменстві й на Україні і зробить їх загальним і для Галичини, і для українців» [5, 4]. Письменник обстоював думку, що галицька мова погана і антинародна, а тому у «Львові не можна навчитись української мови, а можна тільки збавить свою чисту українську мову до решти» [5, 16].

Закиди І. Нечуя-Левицького були почуті й з відповідями на них виступили І. Стешенко, М. Грушевський, І. Верхратський та інші. І. Стешенко у статті «Про українську літературну мову» (1912 р.) писав: «Молодші українці засвоювали галицькі мовні придбання, бо других не було. Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганять мову нашої преси, не створили для України вищої мови, чим же в пресі та інституціях треба було користуватись» і продовжує: «...силує не Грушевський других до сії мови, а його й других – потреба вислову духа, – та стіхійна сила, перед якою нічого не значать лементи людей, що низько хочать затримати нашу націю...» [7, 315]. У цій науковій розвідці вчений висловив важливу думку про абстрактність поняття «народної мови», «яка самостійно не животіє», а реалізується в територіальних діалектах. Як зауважує Р. Трифонов, «цінність цієї тези – у контрастному показі того, що єдиною реальністю натомість є літературна мова, яка може бути недосконалою і недостовірною» [9, 13]. І. Стешенко доводить, що літературна мова «потрібна, бо вона єдина», саме з цієї причини і у Наддніпрянській Україні, і в Києві активно використовується галицький мовний матеріал – бо він значною мірою є єдиним.

І. Верхратський, аналізуючи й підсумовуючи полеміку учасників дискусії, зазначав: «Щоби скрізь на Україні і у нас писали однако, се дуже бажана була би річ». Проте сподіватися на це найближчим часом нереально, бо «наш язык розвиває ся в так некорисних обставинах, що годі про те тепер навіть і думати. Задля правописи тепер розчинати надто сильну борбу було би кроком нерозважним, а навіть шкодливим» [1, 16]. З ученим погоджувався і М. Грушевський, який також стверджував, що жоден з варіантів правопису не є досконалим, їх використовують непослідовно, однак відкидати мовну практику українців, що проживають на різних територіях України – це вчинок хибний. Хочуть цього учасники дискусії чи ні, однак лише час і «толерантність, яка виробляється спільно позитивною працею, а не передиранням та амбітним суперництвом, не дозволить поволі згладити наявні розбіжності» [4, 21].

М. Грушевський у статтях «Про українську мову й українську справу» (1907 р.) виявляє солідарність з І. Франком у підпорядкуванні мовного розвитку суспільному, підтримує концепцію мови як знаряддя для поширення ідей та просвіти. «Видатний історик наголошував на відповідальності не за «чистоту» чи внормованість мови, а за її функціонування – не за те, яке мовне явище увійде з традиції в майбутній канон, а за саму традицію україномовності видань», зауважує Р. Трифонов [9, 14]

Таким чином, разом з україномовними виданнями зміцнювалась українська літературна мова, поповнюючись новими словами. І хоча

при цьому відбувалися певні крайнощі, зокрема відштовхування від інших мов: своє – це не схоже на чуже. І все ж обійтися без запозичень ніяк не можна було. Такі слова, як *пошта*, *телеграф*, *електрика*, *квадрат*, *кілограм* і подібні заміняти витвореними на власному ґрунті ніхто не наважувався, хоча вони приходили з сусідніх (російської і польської) мов. В. Чапленко з цього приводу зазначає, «потроху став вироблятися компромісовий стан: відкидалися рішуче переважно побутові галицькі слова типу «*емерит*», «*рутинований*», «*мешти*», «*атут*», «*ас*», а завоювались наукові та промисловотехнічні назви й вислови, навіть у галицькому генетично польському оформленні «*хемія*», «*аритметика*» – замість давнішого наддніпрянського «*арихметика*»; «*ліхтар*», «*електричність*» або «*електрика*» тощо. Нові тенденції відбивалися і в мові художньої літератури» [10, 225].

Важливим етапом розвитку української мови став зредагований Б. Грінченком «Словарь української мови» в 4-х томах, який побачив світ у 1907 – 1909 рр., що, безперечно, став найбільшою заслугою Б. Грінченка перед українською культурою. Без цього справжнього подвижника словник ніколи не побачив світу або ж був би виданий далеким від досконалості. Сам упорядник у передмові до словника зауважив: «...Ми не вважаємо пропонований словник ні таким, що вичерпує багатства української мови, ні доведеним до такого ступеня досконалості, яка могла б задовольняти принаймні нас самих, і знаходимо собі виправдання лише в тому, що обмеженість часу, протягом якого треба було виконати всю роботу, була в цьому разі перешкодою, якої не могла збороти крайня напруга сил працівника. Ми вважаємо свою працю першим щаблем на шляху створення наукового українського словника, і усвідомлюючи його численні вади, все ж наважуємося випустити його в світ, щоб дати точку опори подальшій роботі у тому ж напрямі» [2, XXXIII]. І все ж словник суттєво вплинув на процес нормування української літературної мови, хоча такої мети упорядник перед собою і не ставив. З цього приводу І. Огієнко писав: «Словник був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього XIX століття й усього українського народу, і запанував в Україні» [6, 356].

Знаменними у житті України були й три роки відносної самостійності української держави. Цей період неповторний ще й у тому відношенні, що його наповнювала творчість корифеїв української літератури, чий талант виявив себе уже в XIX ст. – І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, А. Тесленка, П. Грабовського, а також тих письменників, які почали свій творчий шлях у ці роки, а закінчили його в 30 – 50-х роках XX ст. – М. Вороного, В. Винниченка, С. Васильченка, О. Кобилянської.

Так, зокрема, нову якість мови започаткував у другій половині XIX ст. І. Франко. Але його творчість служила зразком і на початку XX ст.: були написані поема «Мойсей», повість «Перехресні стежки» та інші твори. Письменнику вдалося розкрити особливості мови українсько-галицької інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. Зазначимо, що мова І. Франка – це, з одного боку, феномен високорозвиненої, філософськи виваженої мови українського інтелігента, з другого – зразок побутової мови освічених галичан.

Західноукраїнські говори найбільше відбилися у мові Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Осипа Маковея, Уляни Кравченко, Євгена Гринишина та інших. Проте, як зазначає В. Чапленко, твори В. Стефаника, написані покутським діалектом, уже жили незалежним від автора життям.

Творчість Лесі Українки також розпочалася в XIX ст., однак розквіт її припадає на початок XX ст. Авторка дбала про те, щоб українська мова розвивалася на рівні інших європейських мов. Письменниця не брала участі в лінгвістичних дискусіях, але з її листів, а головне з мовної практики, випливає, що вона дотримувалася усталених на той час літературних традицій, наслідувала не лише Т. Шевченка, але й користувалася виробленим у Галичині культурним лексичним мінімумом і не цуралася діалектизмів. В. Чапленко зазначає: «Незалежно від діалектних явищ її мова надзвичайно багата лексично, граматично й фразеологічно. В цьому розумінні вона використала українську народну мову так, як ніхто інший з українських письменників. Це багатство чарує читача особливо в її пізніших драматичних поемах» [10, 232].

До непересічних явищ української літературної мови цього періоду належить мовотворчість М. Коцюбинського, який хоча і писав тією мовою, яка усталилася в Східній Україні, однак він не ігнорував і мови І. Франка та О. Кобилянської. Тому трапляються у нього так звані «галицизми», які доречніше кваліфікувати як елементи тодішнього західноукраїнського варіанту літературної мови. Це, скажімо, такі слова, як *реченець* «*строк*», *таким робом*, *робучий*, *спочувати*, *зарібок*, *не годен*, *навчитель*, *бурко*, *хлоп*, *як ся маєте* та ін.

У творчій манері О. Кобилянської простежується помітне намагання писати загальноукраїнською літературною мовою, однак у її творчості все ж відчувається вплив західноукраїнської літературної традиції. І це, на думку дослідників мови, явище закономірне, оскільки вона накладалася на ту мову, якою користувалася галицька, покутська і буковинська інтелігенція і яка позначалася на мові простолюдинів.

Художні, науково-публіцистичні, релігійні та інші видання кінця XIX

– початку ХХ ст. і досі не втратили свого наукового значення, оскільки вони є джерелом вивчення історії розвитку української мови, філософської думки, історії, права. Саме через слово і за допомогою слова формувалася національна свідомість українського народу.

Усе те, що відбувалося в суспільно-політичному та мовно-культурному житті Наддніпрянщини, Слобожанщини, Східної Галичини і Надсяння, сприяло тому, що українська літературна мова першої чверті ХХ ст. мала вже вироблену суспільно-політичну термінологію, з допомогою якої можна було повністю передати характер суспільно-політичних рухів як тодішнього часу, так і попередніх епох. У літературі початку ХХ ст. значно вільніше, ніж на сучасному етапі розвитку мови, уживалися діалектні, локальні слова й вирази – як західні, так і східні.

Правописна дискусія, що виникли на початку ХХ століття, допомогла формувати наукові засади єдиних мовних норм шляхом подолання розбіжностей, які існували в правописній практиці Наддніпрянщини та Галичини. Учасники дискусії довели, що особистість здатна впливати на мову і формувати її норми. Власне дискусія, як зауважує Р. Трифонов, «дає унікальні відомості як про кодифікацію мовних норм, так і про їхній стан» [9, 17]. Дослідник зауважує, що «літературна норма української мови є наддіалектним явищем з гетерогенною основою» [9, 17], а значна кількість «галицьких» слів, які активно функціонують у сучасній українській мові доводить, що нехтувати мовною практикою Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. неварта.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. – короткий, однак плідний період у розвитку української літературної мови, що збігається з пробудженням української національної свідомості народу, зі спробами збудувати свою власну державу, з бурхливим наростанням художньої творчості як у галузі літератури, так і в інших ділянках мистецтва.

1. Верхратський І. Наша правопись. Львів, 1913.
2. Грінченко Б. Словарь української мови (Надруковано з видання 1907 – 1909 рр. фотомеханічним способом. – К., 1907. – Т. І.) – К. Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – 494 с.
3. Грінченко Б. Тяжким шляхом. – К., 1907.
4. Грушевський М. Про українську мову і українську справу. – К., 1907.
5. Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови. Київ, 1912.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 435 с.
7. Стешенко І. Про українську літературну мову. – К., 1912.
8. Квач Л.О. Мовна ситуація на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття і розвиток української літературної мови. – Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. – Київ, 2008.

9. Трифонов Р.А. Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови. – Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук. – Харків, 2000.

10. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933р.). / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – С. 225.

11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – К.: ВД «КМ Академія», 2003. – 157 с.

The article characterized the language debate that took place in the early XX century; among the naddnipyrianska and the halician intellectuals, described participants' understanding and discussion of the status of Ukrainian language in different areas of Ukraine; outlined steps to further the establishment of language norms of the Ukrainian language.

Key words: *discussion, Eastern Halicia, Naddnipyrianska Ukraine, linguistic norm codification.*

УДК 811.161.2:39

Ніна Гуйванюк (Чернівці)

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ПРОПОВІДЕЙ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

У статті йдеться про етнокультурні виміри мовних засобів, що виражають християнську етику (своєрідний кодекс християнських добродітностей), відображені у церковно-проповідницьких творах буковинського письменника Сидора Воробкевича (1836 – 1903), 175-ліття якого відзначає літературна громадськість України у цьому році.

Ключові слова: *ідіостиль письменника, Сидір Воробкевич, церковно-проповідницька публіцистика, лінгвокультурема, етнолінгвістика.*

Формування антропоцентричної парадигми у межах лінгвістики спричинило зосередження уваги науковців на мовних засобах, які експлікують мовну картину світу, представлену в її індивідуальній моделі. В українському мовознавстві спостерігаємо активізацію досліджень, сконцентрованих на окремій мовній особистості, зокрема постаті того чи того письменника як репрезентанта самобутнього мовомислення народу, який використовує необмежені ресурси рідної мови по-своєму, виробляючи свій індивідуальний почерк. До таких належить і малодосліджений досі видатний український письменник другої половини ХІХ ст. письменник Сидір Воробкевич (1836-1903). Індивідуалізація стилю письменника репрезентована в умінні актуалізувати найвдаліші мовні засоби, критеріями добору яких є ідейно-художні параметри, породжені